Akademik Šerbo Rastoder

O POKUŠAJIMA ORGANIZOVANJA I DJELOVANJA POLITIČKE EMIGRACIJE CRNE GORE U CARIGRADU NAKON SMRTI KRALJA NIKOLE (1921) - I dio

Akademician Šerbo Rastoder

ON ATTEMPTS TO ORGANIZE MONTENEGRIN POLITICAL EMIGRANTS IN CONSTANTINOPLE AND THEIR ACTIVITIES AFTER KING NIKOLA'S DEATH (1921) - part I

APSTRAKT

U ovom radu, autor na osnovu primarnih, do sada nepoznatih historijskih izvora, pokušava rekonstruisati jedan od pravaca djelovanja brojne crnogorske političke emigracije koja je sticajem objašnjenih okolnosti iz Italije izbjegla u Carigrad. Pored odgovora na pitanje, zašto baš tamo, u radu su ponuđeni odgovori o planovima crnogorske političke emigracije vezani za odlazak u Rusiju, saradnju sa makedonskim komitetima, mladoturcima i njihovim pokretom, planovima vezanim za balkansku federaciju, aktivnostima oko pokretanja glasila "Jedinstvo", o pokušajima uspostavljanja saradnje sa bugarskim, makedonskim i albanskim anarhističkim grupama.

Ključne riječi: *crnogorska politička emigracija, Italija, Gaeta, Cargrad, Rusija, Turska, bugarski komitet, makedonski komitet, albanske anarhističke grupacije, Jedinstvo.*

APSTRACT

In the paper, the author uses primary, so far unknown historical sources as the basis for the attempts to reconstruct one of the courses of action of the numerous Montenegrin political emigrants who, under the explained circumstances, emigrated from Italy to Constantinople. Besides answering the question why there, the paper offers answers about plans of Montenegrin political emigrants related to their departure to Russia, cooperation with Macedonian committees, Young Turks and their movement, plans pertaining to Balkan federation, activities on launching the journal Jedinstvo, (Unity) and attempts to establish cooperation with Bulgarian, Macedonian and Albanian anarchist groups.

Key words: *Montenegrin political emigrants, Italy, Gaeta, Constantinople, Russia, Turkey, Bulgarian Committee, Macedonian Committee, Albanian anarchist groups, Jedinstvo (Unity).*

M. A. Akšamija, Portret crnogorskog kralja Nikole I. Petrovića Njegoša u egzilu.

Nakon likvidacije crnogorske države odlukama nelegalne i nelegitimne Podgoričke skupštine*[1] novembra 1918., odlaska u egzil crnogorskog kralja i vlade tokom prvog svjetskog rata 1916.*[2], protivljenja odlukama tzv. Podgoričke skupštine koje je rezultiralo podizanjem ustanka*[3] poslije čijeg neuspjeha se u mnogim evropskim državama našla brojna crnogorska politička emigracija, stvoren je politički okvir unutar kojeg se ovo pitanje rešavalo na različite načine. Koncentracija emigracije u Italiji i pokušaj osnivanja Crnogorske vojske u Italiji po osnovu sporazuma Crne Gore i Italije iz aprila 1919., rezultirao je činjenicom da se u Italiji (Gaeta, Sulmona, Formia) našlo oko 2.000 crnogorskih vojnika, među kojima je bio i manji dio članova porodica. Tome treba dodati administraciju pri vladi i dvoru u Nejiu u Francuskoj, diplomatske i konzularne predstavnike, počasne konzule i brojne prijatelja Crne Gore u svijetu i shvatiti da je crnogorska politička emigracija bila respektabilan faktor sa brojnim aktivnostima u

---

*[1] O ovom pitanju postoji nesaglasje unutar naučne istoriografije. Vidi više: NOVICA, RAKOČEVIĆ, ***Crna Gora u Prvom svjetskom ratu***, Podgorica 1997[2]; DIMITRIJE DIMO VUJOVIĆ, ***Ujedinjenje Crne Gore i Srbije 1918. godine***, Titograd, 1962.; DIMITRIJE DIMO VUJOVIĆ, ***Podgorička skupština 1918***, Zagreb, 1989.; MIJAT ŠUKOVIĆ, ***Podgorička skupština 1918***, Podgorica, 1999.; ***Jovan Ćetković***, ***Ujedinitelji Crne Gore i Srbije***, Dubrovnik 1940.; JOVAN B. BOJOVIĆ, ***Podgorička skupština 1918***, Gornji Milanovac, 1989.; ŽIVOJIN PERIĆ, ***Crna Gora u jugoslovenskoj federaciji***, Podgorica, 1997[2].; VOJISLAV VUČKOVIĆ, ***Diplomatska pozadina ujedinjenja Srbije i Crne Gore***, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo (Beograd) 2, (1959.); MIJAT ŠUKOVIĆ, ***Činjenice su odlučujuće***, Stvaranje br. 10-12 , 2000., 254-284; ZORAN LAKIĆ, ***Političko mišljenje ili naučni stav***, Crnogorske istorijske teme, Podgorica 2001.; "**Stvaranje**" 2000., br. 1-5, str.220-245; MIOMIR DAŠIĆ, ***O dilemi da li je Velika narodna skupština u Podgorici bila legalna i legitimna***, u: *Ogledi iz istorije Crne Gore*, Podgorica, 2000., 323-337;

*[2] Vidi: ŠERBO RASTODER, ***Crna Gora u egzilu 1918- 1925***, I-II, Istorijski institut Crne Gore, Almanah, Podgorica, 2004.; ŠERBO RASTODER, ***Petrovići u egzilu - suton jedne dinastije***, CANU, Podgorica, 2002. (Poseban otisak iz Zbornika radova sa naučnog skupa "Dinastija Petrović Njegoš", str. 227-301); ŠERBO RASTODER, ***Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore***, prevod izdanja iz 1921, Conteco, Bar, 2001. (pogovor); ŽIVKO A. ANDRIJAŠEVIĆ, ŠERBO RASTODER, ***History of Montenegro***, Podgorica, 2006.

*[3] Vidi više: ŠERBO RASTODER, ***Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929***, I- IV, Zbornik dokumenata, Biblioteka Nidamentym, Bar 1997, Podgorica 2006[2].; ŠERBO RASTODER, ***Zašto je nestala crnogorska država 1918? : Crna Gora 1878-1918***, Radovi sa okruglog stola održanog u Podgorici 22. novembra 1918., CANU, 2019., str. 149, = *Why did the montenegrin state"disapper"in 1918, str.* 129-171; ***Božićni ustanak u Crnoj Gori : kontraverze i dileme u istoriografiji***, Pravni zbornik 2/19, 93-129.

cilju obnove crnogorske kraljevine koje su imale simpatije pojedinaca ali su očigledno bile suprotne namjerama velikih sila koje su kreirale novu kartu Evrope nakon prvog svjetskog rata. Entuzijazam, zalaganje i istrajnost crnogorske političke emigracije postala je "vidljiva" tek onda, kada je objelodanjen samo (manji dio) apela, protesta, memoranduma, novinskih članaka, molbi i vapaja ove grupacije.*[4] Tek posljednju deceniju, dvije, se shvata da je ogroman dio ovih dokumenata "prećutan", "sakriven", ili bio "nedostupan", što je omogućilo oblikovanje poželjne istorijske svijesti u konstruisanju "istorije s makazama". Tako je, tek od nedavno pristupačna građa iz Arhiva Jugoslavije, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj (Carigrad, Ankara)*[5] 1918.-1945., koje ima 8,84m arhivske građe, nam omogućila da se heuristički utemeljeno pozabavimo sudbinom i načinom djelovanja crnogorske političke emigracije u naznačenom periodu.

Učesnici Podgoričke skupštine, održane između 24. i 29. novembra 1918. godine.

*[4] Vidi: ŠERBO RASTODER, ***Crna Gora u egzilu 1918- 1925***, I-II, Istorijski institut Crne Gore, Almanah, Podgorica, 2004; ŠERBO RASTODER, ***Petrovići u egzilu - suton jedne dinastije***, CANU , Podgorica, 2002. (Poseban otisak iz Zbornika radova sa naučnog skupa "Dinastija Petrović Njegoš", str. 227-301), ŠERBO RASTODER, ***Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore***, prevod izdanja iz 1921., Conteco, Bar, 2001. (pogovor), ŽIVKO A. ANDRIJAŠEVIĆ, ŠERBO RASTODER, ***History of Montenegro***, Podgorica, 2006; ŠERBO RASTODER, ***Odbrana nezavisnosti Crne Gore*** : (*Međunarodni komiteti i udruženja 1920-1925*), Matica br. 17, proleće 2004., str. 151- 174; ***Crnogorsko pitanje u Društvu naroda 1920-1924***, Matica, br. 7/8, 2001.

*[5] ***Arhiv Jugoslavioje - (AJ)***, *Fond 370*.

Zašto Carigrad?

Da bi se shvatio kontekst, suština i karakter stanja u Turskoj i Carigradu u naznačenom vremenu, nužno je detektovati moguće razloge zbog kojih je upravo ovo mjesto postalo privlačno za boravak crnogorske političke emigracije? Prvi i osnovni razlog bi bio moguće nesređeno stanje u ovom regionu u čijem središtu su bila politička previranja u samoj Turskoj, okupacija Carigrada od strane sila Antante (1918-1923), boljševička revolucija i građanski rat u Rusiji i nepostojanje diplomatskih odnosa između Turske i novoosnovane Kraljevine SHS. Što se Turske tiče, to je vrijeme kraja trajanja osmanskog carstva i njegovog nestajanja (1908-1922), angažmana Turske na strani Centralnih sila u Prvom svjetskom ratu, njenog konačnog poraza na kraju rata i nametanjem sporazuma u Sevru (1920.) kojim su saveznici Osmansko carstvo sveli na malo područje u Anadoliji. Carigrad i pojas oko njega je okupirani, moreuzi Bosfor i Dardanele su trebali da budu internacionalizovani kako bi bio otvoren prilaz Crnom moru. Zapadna Anadolija je bila namijenjena Grčkoj a istočna Jermeniji. Suverenitet malog područja u centralnoj Anadoliji je bio ostatak nekada moćnog Osmanskog carstva. Kemalisti, odnosno pristalice Kemala Ataturka okupljeni u turskom nacionalnom parlamentu su odbacile sporazum iz Sevra, koji se dugo sakrivao od javnosti, što je bio osnov saveznicima da počnu progon kemalista. Marta 1920 saveznici su počeli progon i hapšenje kemalista po Carigradu što ih je primoralo da se presele u Ankaru i formiraju novu vladu. Novi rat za tursku nacionalnu nezavisnost je konačno rezultirao pobjedom nacionalista čija će privremena vlada prvo ukinuti Osmansko carstvo (1. novembra 1922.) i konačno protjerati sultana Mehmeda VI. (17. novembra 1922.). Nakon toga su se stvari dramatično promijenile, pa će pregovori i Ugovor sa saveznicima iz Lozane (14. jula 1923.) poništiti ugovor u Sevru, a turskoj državi vratiti sve oduzete i privremeno okupirane teritorije*[6] Prije svega Carigrad, koji je bio okupiran 13. novembra 1918. – 4. oktobra 1923. od strane Velike Britanije, Francuske i Italije. Carigrad koji je 1920. godine imao između 800.000 i 1,2 miliona stanovnika saveznici su podijelili na okupacione zone na osnovu sklopljenog Primirja sa Mudrosa, zaključenog 30. oktobra 1918. koje je označilo kraj

---

*[6] Vidi više o tome: AHMED AKUNDUZ, SAID OZTURK, ***Nepoznata osmanska država, kroz sedam stoljeća***, Sarajevo 2016; ANDREW MANGO, ***Ataturk, biografija tvorca moderne Turske***, Zagreb 2011; QUATAERT, D., ***The Ottoman empire 1700–1922***, Cambridge: Cambridge University Press, 2005; ***The Encyclopædia Britannica***, Vol. 7, Edited by Hugh Chisholm (1911), str. 3; ***Constantinople, the capital of the Turkish Empire...***; ILBER ORTAYLI, ***Osmanlije, posljednja imperija***, Sarajevo 2013, str. 157-188; ILBER ORTAYLI, ***Osmanlije na tri kontnenta***, Sarajevo 2014, str. 184-201.

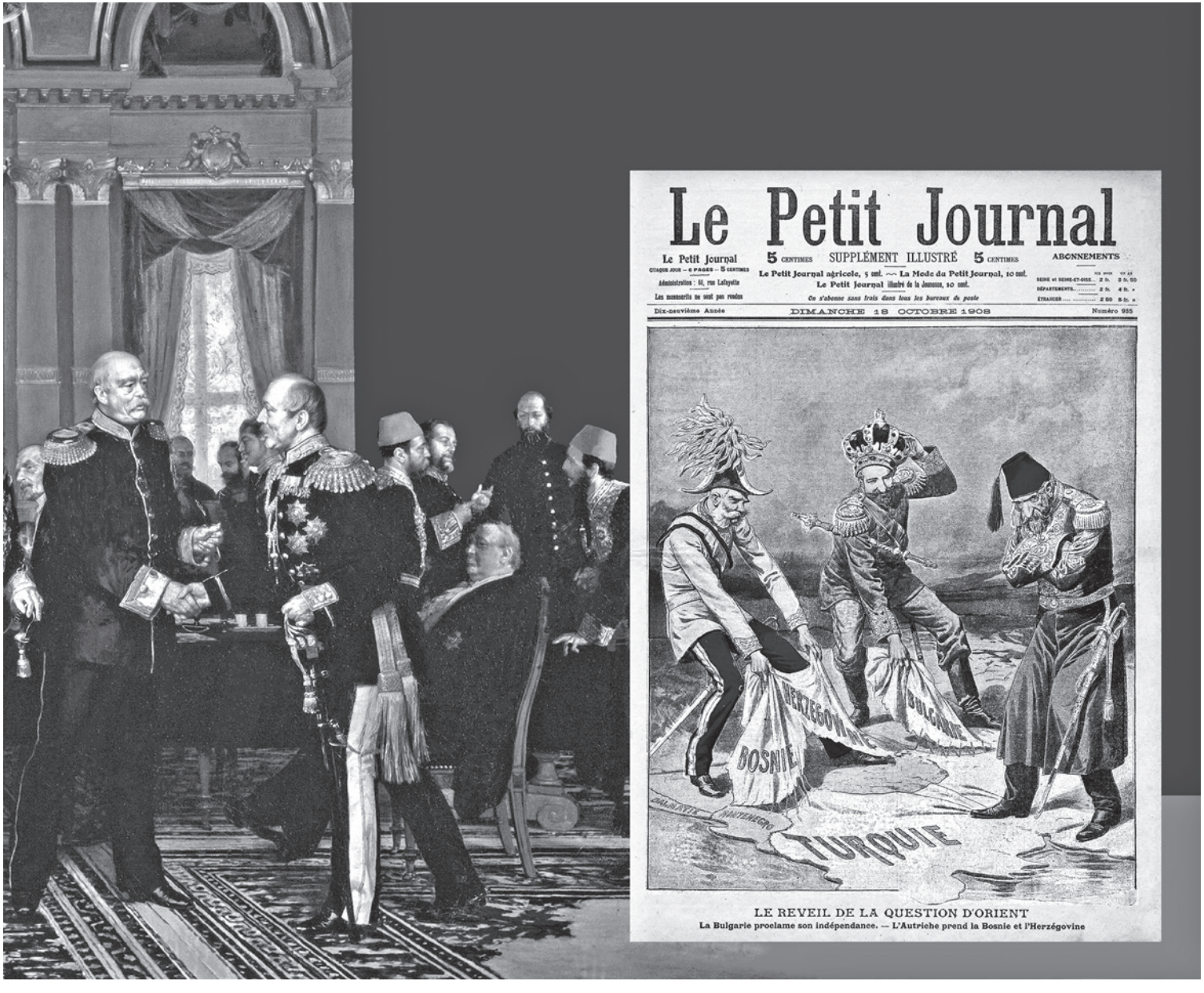
učešća Osmanskog carstva u Prvom svjetskom ratu.*[7] U periodu okupacije Carigrada, glavnu vlast su imali predstavnici okupacionih snaga od kojih su neki, nenaklonjeni Crnoj Gori (Franš D'Epere i Karlo Sforza) bili na pozicijama savezničkih komesara kratak period od novembra 1918. do januara 1919. Istovremeno, sve do 1925. nije bilo diplomatskih odnosa između Kraljevine SHS i Turske. Naime, nakon što je potpisan ugovor o miru i prijateljstvu u Ankari 28. oktobra 1925., koji je ratifikovan 1. februara 1926, i uspostavljanja punih diplomatskih odnosa, postavljen je prvi poslanik KSHS u Republici Turskoj. Znači li to da novostvorena jugoslovenska država nije imala svoje predstavnike u ovoj zemlji, sve do datuma uspostavljanja punih diplomatskih odnosa? Ne. Prvo je, pri ustanovljenju vlasti savezničkih visokih komesara u Carigradu bio delegiran i predstavnik KSHS, koji je nezvanično i neformalno kontaktirao i sa turskim vlastima. Od 6. XII 1918. do 10. X 1919. vojni delegat je bio pukovnik Dragomir Nikolajević, koji se nalazio u štabu savezničke vrhovne komande. Oktobra 1919. u Carigrad je u svojstvu civilnog delegata MID-a upućen Radomir Šaponjić. Ukazom MID-a od 14. II 1920. za izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra u Carigradu biva postavljen Jevrem Simić, koji nikada nije stupio na dužnost iz formalnih razloga. Zato je 1. IV 1920. za civilnog komesara kraljevske vlade u Carigradu postavljen Panta Gavrilović, diplomatski agent u Kairu, koji je ubrzo penzionisan da bi u julu iste godine Šaponjić dobio poziciju otpravnika poslova. Ukazom od 30. jula 1922. godine funkciju otpravnika poslova preuzima Trajan Živković, koji će sve do dolaska Tihomira Popovića za poslanika u julu 1926. obavljati tu dužnost*[8]. Istina, uloga navedenih diplomata je bila više obavještajna, nego diplomatska i više bi im odgovarale titule vojnih agenata i obavještajaca nego diplomatskih predstavnika.*[9] Navedeno predstavlja opći okvir uvjeta u kojima crnogorska politička emigracija djeluje na ovom području. Naravno, kao razlog mogućeg dolaska crnogorske političke emigracije ne treba zanemariti činjenicu na relativno dugo prisustvo ljudi iz Crne Gore na ovom području, bilo da se radi o muhadžirima (izbjeglice muslimani) ili o radnicima i privrednicima koji su bitisali na ovim područjima.*[10]

---

*[7] Vidi više: ***Ibid;*** NUR BILGE CRISS, ***Constantinople under Allied Occupation 1918–1923***, Brill Academic Publishers, 1999; FERUDUN ATA: ***The Relocation Trials in Occupied Istanbul***, Manzara Verlag, Offenbach am Main, 2018.

*[8] Vidi više: TONKA ŽUPANČIĆ, ***Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj-Carigrad i Ankara***, Arhiv 2004, str. 9-24.

*[9] Vidi više: ***Ibid; Arhiv Jugoslavije***, *Fond 370*, *Istorijat fonda*.

Početci raspada Osmanskog carstva: Berlinski kongres (1878.) i okupacija od strane sila Atlante (*Le Petit Journal*, 1908.).

Muhadžiri (izbjeglice muslimani) iz Crne Gore na putu za Carigrad

Ko i zašto dolazi u Carigrad?

Već smo naveli da se na kraju Prvog svjetskog rata, značajan broj Crnogoraca nalazio u egzilu, uglavnom u Francuskoj i Italiji. Dok su se u Francuskoj nalazili članovi dinastije, vlade i drugi činovnici, u Italiji se nalazila velika grupacija tzv. "crnogorske vojske" koju su činili izbjegli oficiri i vojnici iz Crne Gore nakon nauspjeha Božićnog ustanka iz januara 1919. godine, te drugi vojnici koji su iz zarobljeničkih logora prebačeni pod nadzor Komande crnogorske vojske u Italiji. Pošto je o sastavu, načinu organizovanja, snadbijevanju, ciljevima i namjerama ove vojske detaljno pisano*[11], u kontekstu ovoga pitanja je bitno ukazati na činjenicu, da nakon potpisivanja Rapalskog ugovora između KSHS i Italije (novembra 1920) i na osnovu vjerovatnih dogovora dvaju strana, Italija počinje provoditi politiku rasturanja crnogorske vojske. Opšte mjesto koje se navodilo kao razlog za rasturanje vojske među crnogorskim emigrantima bilo je ubjeđenje da je u Rapalu postignut tajni dogovor između grofa Sforze, italijanskog ministra spoljnih poslova, i jugoslovenske strane, po kojem se italijanska vlada obavezala da raspusti crnogorske trupe iz Gaete i da se Crnogorcima obustavi svaka pomoć i podrška, a da KSHS ustupi Rijeku Italiji.*[12] Sam Sforza je u italijanskom Parlamentu tvrdio da u Rapalu nije pokretano pitanje Crne Gore ni Albanije, ali da je dobio uvjeravanja Beograda da garantira sigurnost i slobodu za one koji hoće da se vrate u domovinu.*[13] Marta 1921. godine crnogorska vojska je razoružana, njeni bataljoni razmješteni u Sulmonu, Padulu i Viktoriju, dok je u Gaeti ostala samo

---

*[10] Vidi više: ŠERBO RASTODER, ***Karadağ Müslüman Nüfusunun Göç Süreçlerine Bakış*** = *Overview of Muslim population's migration process in Montenegro*, **International Symposium on Balkans from Past to Present**: Balkans, Balkans Immigration and Turkey (21-22. April 2016 Küçükköy, Balıkesir/Turkey) = **Uluslararasi Geçmişten Günümüze Balkanlar Sempozyumu**: Balkanlar, Balkan Göçmenleri ve Türkiye (21-22. Nisan 2016, Küçükköy, Balıkesir/Türkiye; RASTODER ŠERBO, ***Die Muslime in Montenegro-ein historischer Abriss***, Ost-West, 4/2018, Europaiche perspektiven, Klaines land mit grosser geschihte, Montenegro, 292-300; ŠERBO RASTODER, ***Ratna odšteta i potraživanja crnogorskih iseljenika od Turske poslije Prvog svjetskog rata***, Canik – Samsun ve Değerleri konulu III. Canik Sempozyumu 24 Ekim'de başlayacak ve 26 Ekim, Samsun 2013; RASTODER ŠERBO, ***Kratak pregled iseljavanja Muslimana iz Crne Gore od 1878. godine do naših dana***, Crnoj Gori u pohode, Zbornik radova sa II Svjetskog kongresa crnogorskih iseljenika održanog na Cetinju 12. i 13. avgusta 2000., Cetinje 2001., 114-123.

*[11] Vidi više: ŠERBO RASTODER, ***Crna Gora u egzilu 1918- 1925***, I-II, Istorijski institut Crne Gore, Almanah, Podgorica, 2004.

*[12] Vidi: DR IVO JOVIĆEVIĆ, ***O ljudima i događajima, Sjećanje jednog federaliste***, Cetinje 1995., 140. Jovićević navodi da je o ovim pregovorima D'Anuncio obavijestio Plamenca, ali je ovaj to držao u tajnosti, što je prouzrokovalo još veće nezadovoljstvo među Crnogorcima.

*[13] Vidi: CARLO SFORZA, ***Un anno di politica estera***, Roma 1921., 143; "*Si e affermato che a rapallo ili Montenegro sia stato un oggetto di baratto. Io dichiaro nel modo piu formale che a Rapallo ne poi fu questione del Montenegro, come non fu questione dell'Albania...*"

komanda crnogorskih trupa i oficirski bataljon. Artiljerija je bila smještena u Fonte d'Amore kod Sulmone. Prethodno je došlo do previranja u samoj vojsci, podstaknutih propagandom sa strane i odbijanjem dijela vojske da primi komandu predsjednika emigrantske vlade Jovana Plamenca i Mihaila I, poslije smrti kralja Nikole u martu 1921. godine. Svađe i podjele u crnogorskoj emigraciji, a posebno u vojsci, koje su došle do izražaja poslije smrti kralja Nikole, dodatno su marginalizovale crnogorsko pitanje i umanjivale, ionako mali, prestiž crnogorske emigracije. To su uviđale i pristalice crnogorske stvari u Italiji, kojih je bilo u različitim strukturama. Filipo Gramatini je, ispred Fašističke nacionalne stranke za nezavisnost Crne Gore iz Đenove, tražio u aprilu 1921. godine da se u cilju prevazilaženja podjela i sukoba oformi pored vlade i posebno tijelo, odnosno Komitet najutjecajnijih predstavnika izbjeglica i crnogorskih trupa od 6 do 10 lica, koje bi imalo ulogu parlamenta i u kojem bi bile zastupljene sve struje u emigraciji.*[14] Istovremeno, u crnogorsku vojsku su kao dobrovoljci primani i pojedini ruski emigranti poput Aleksandra Nikolajeviča-Stepuskog.*[15] Prema navodima crnogorskih emigranata, sve do Rapalskog ugovora su relativno uspješno parirali jugoslovenskim tajnim službama koje su u Splitu osnovale specijalni štab za defetističku propagandu, sa ograncima u Italiji. Ova propaganda je naročito bila pojačana poslije smrti kralja Nikole, što je uzrokovalo nemire u crnogorskoj vojsci.*[16] Odnosno, usljed abdikacije prestolonasljednika Danila u korist Mihaila I, jedna grupa je htjela da ponovo izabere Plamenca za predsjednika, dok je druga grupacija bila odlučno protiv, smatrajući Plamenca glavnim krivcem što je Danilo abdicirao i zaprijetivši mu smrću ukoliko se prihvati mjesta predsjednika. Kuću Plamenca i crnogorskog konzulata obezbjeđivala je italijanska policija i nastao je opšti raskol.*[17] Crnogorska vlada je zatražila pomoć od Italijana, posebno za operaciju uklanjanja 190 oficira i vojnika i njihove predaje sudskim organima, shodno odluci crnogorske vlade od 1. aprila 1921. godine. Italijanska vlada je takav zahtjev prihvatila i za to odredila komisiju na čijem čelu je bio poručnik Viđevano.*[18]

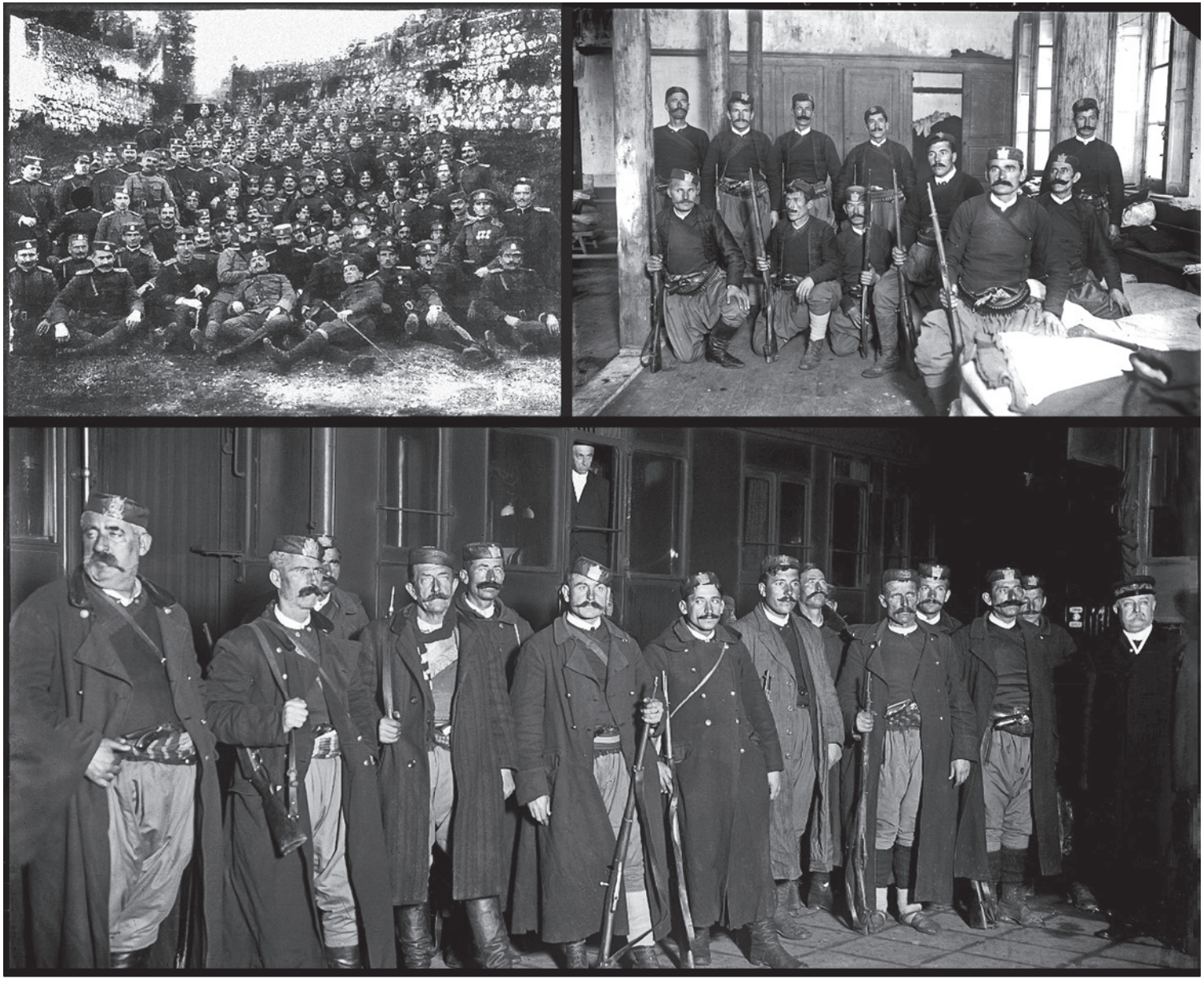
*[14] ***DACG***, ***FEV***, Jovan Plamenac 1919-1921, f. 109-110, Filippo Grammatini - Plamenatz, Genova, 23. IV 1921.

*[15] ***DACG***, ***FEV***, f. 91, II, Milan Kraljević - Komandantu crnogorskih trupa u Gaeti, Rim, 23. maja 1921.

*[16] ***DACG***, ***FEV***, ***MID***, Rim 1919-1920, Il fermento fra le truppe Montenegrine a Gaeta.

*[17] ŠERBO RASTODER, ***Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929***, I-IV, Bar 1997, knj. III, dok. br. 1409, str. 1750.

*[18] Vidi: ŠERBO RASTODER, ***Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929***, I-IV, Bar 1997, knj. IV, dok. br. 1417, str. 1766-1768.

Dio crnogorske vojne formacije u Geti (Italija) 1921.; Pripadnici ličnog obezbjeđenja kralja Nikole u Francuskoj 1916. godine.

Kralj Crne Gore napušta hotel „Le Meurice“, prilokom odlaska do Jelisejske palate 3.8.1916.; Kralj Crne Gore u Parizu 1916.

Crnogorska strana tumačila je tu komisiju kao organ koji je privremeno delegiran u službi crnogorske vlade. Međutim, po zadatku svoje vlade, italijanski pukovnik Viđevano počeo je rad na likvidaciji crnogorske vojske, predočavajući im mogućnost povratka u Jugoslaviju ili odlaska u Južnu Ameriku, u čemu će im pomoći italijanska vlada dodjeljivanjem materijalne pomoći i izdavanjem potrebnih putnih isprava. Komisija je ignorisala crnogorsku vladu i počela da širi demoralizujuće vijesti među crnogorskim vojnicima u Sulmoni, Vitoriji, Paduli i Gaeti. Radi lakšeg razbijanja crnogorske vojske, krajem marta 1921. godine, ona je premještena u razna mjesta po Italiji. Tako je II bataljon otputovao za Ankonu, IV u Vitoriju, artiljerija je bila smještena u Sulmoni, dok je Narodna garda raspoređena i u Vitoriju i u Sulmonu.*[19] Tvrdilo se da "*Crne Gore više nema, da je crnogorsko pitanje riješeno u Rapalu, da Italija više ne priznaje crnogorsku vladu i da ko do 1. juna ne pristane na nadoknadu radi dobrovoljnog napuštanja crnogorske vojske bit će uhapšen i isporučen Jugoslaviji, od 1. juna se neće više davati nikakve subvencije crnogorskim trupama*." Viđevano je čak za crnogorsku zastavu u Sulmoni tvrdio da će biti položena na grob kralja Nikole, a oni koji su pokušavali da se odupru hapšeni su i maltretirani. U Gaeti su bila uhapšena petorica oficira. Viđevana je kao prevodilac pratio Luka Nikčević, koji je širio defetizam među vojnicima.*[20] Po naredbi pukovnika Viđevana, iz zatvora su pušteni crnogorski oficiri pritvoreni zbog pobune,*[21] što je bilo suprotno volji zastupnika komandanta crnogorskih trupa u Gaeti, Krsta Popovića. Crnogorska vlada uputila je italijanskoj vladi protest povodom rada i ponašanja komisije, nakon koga je uslijedilo verbalno obećanje da komisija neće raditi ništa protiv crnogorskih trupa. Sredinom maja 1921. godine, veća grupa Crnogoraca, među kojima su bili: Živko Nikčević, Đuro Vučinić (narodni poslanik), Milo S. Martinović, Marko Matanović, Vuko Krivokapić (narodni poslanik),Vukale Rajković, Krsto Ivanović, Petar Gvozdenović, Dušan Vuković, Ilija Damjanović, Vaso Martinović (narodni poslanik), Blažo Maričević, Božo Bećir, Pero Vuković, Vojin Lazović, Novica Radović, Radovan Savović, Tomaš Grujović, Stanko Marković i drugi, uputila je protest šefu italijanske vojne misije, pukovniku Viđevanu

---

*[19] ŠERBO RASTODER, ***Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929***, I-IV, Bar 1997, knj. III, dok. br. 1407, str. 1724.

*[20] ***BIIP, F- 113***, Radovi Vladimira Popovića, *Come si ginse alla commissione del colonnello Vigevano*.

*[21] ***DACG***, ***FEV***, f. 89, Pukovnik Bareli - Komandi mjesta i tvrđave Gaeta, 23. V 1921. Iz zatvora su pušteni: poručnici Jašović Radojko, Martinović Radivoje, Boljević Dušan, Radmilović Bajo, potporučnici Vuko¬tić Bajo, Jovanović Filip, Armušević Ilija, Čejović Nastadin, Petrović Ilija, komandir Kaluđerović Ivo. Ovi oficiri su otpraćeni u Formiju i predati majoru Đordanu, pošto im je prethodno zaprijećeno da ne napadaju, da se ne svađaju i ne stvaraju buntove jer će u protivnom biti suđeni po italijanskom zakonu.

protiv ponašanja njegove pratnje, agitacije za povratak u Jugoslaviju i širenja informacija da je *Crna Gora propala*. Posebno se zamjeralo komisiji što insistira *da svaki treba da ide u Jugoslaviju – odnosno Crnu Goru preko Albanije, te da u Draču, ima konzul italijanski koji ih odatle ekspedira da nikome ni u kom slučaju ne bude ni najmanje smetnje pri polasku kako od Arbanaških vlasti preko njene teritorije, tako i kad dođe u Crnoj Gori, jer je jugoslovenska vlada dala svakome amnestiju i zagarantirala slobodu kretanja i njegova prava*. Navedene stavove, spomenuti oficiri pripisivali su Luki Nikčeviću, koji je bio prevodilac i očigledno iskazivao stavove italijanskih vlasti.*[22] Međutim, komisija je nesmetano radila do pada vlade Đovanija Đolitija i grofa Sforze. Oni koji su napuštali crnogorsku vojsku potpisivali su sljedeću izjavu – *Dobrovoljno napuštam Crnogorsku jedinicu i primam dobročinstvo velike Italije*, dok su oni koji bi to odbili napisali – *Ne primam*. Oni koji su pristajali da napuste crnogorsku vojsku potpisivali su dokumenat da to rade dobrovoljno i potom dobijali novac, odjeću i obuću. Komisija je davala platu i optuženim oficirima, što je, uz oslobađanje zatvorenika, djelovalo stimulativno tako da je veliki broj oficira i vojnika napustio crnogorsku vojsku. Iako je veći broj njih izjavio da želi da ide u Rusiju i Ameriku, najveći dio je *ukrcan silom i predat jugoslovenskim vlastima. Italijanska vlada jedino nije odobravala zahtjeve za put u Rusiju. Svoj stav je opravdavala novonastalim uslovima, poslije ruske revolucije*, tvrdi jedan očevidac događaja.*[23] Oni koji su, i pored svega, odbili da odu, bili su zatvoreni, a lokalno stanovništvo je nagovarano da im uskrati svaku pomoć. Tenzije i sukobi inicirani italijanskom politikom rasturanja crnogorske vojske trajale su više od godinu dana, jer su uglavnom italijanske vlasti insistirale na povratku u zemlju, dok je značajan broj Crnogoraca to odbijao ili tražio neko drugo rešenje. Na insistiranje italijanskih vlasti za povratak, velika grupacija Crnogoraca je izjavila da želi ići u Argentinu, na šta im je odgovoreno da ih tamo ne primaju i da mogu ići samo za Jugoslaviju, manji dio za Belgiju i najmanji dio može ostati u Italiji. Poslije toga su svi zatvoreni.*[24] U arhivama je sačuvan primjerak protestne note od 14. jula 1921. godine, koja je trebalo da bude upućena na adresu italijanskog ministra spoljnih poslova markiza dela Toreta, a koja je obustavljena jer se u međuvremenu situacija promijenila.*[25]

---

*[22] ŠERBO RASTODER, ***Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929***, I-IV, Bar 1997, knj. IV, dok. br. 1428, str. 1782-1785.

*[23] TODOR BOROZAN, ***Memoari***, rukopis.

*[24] ***Ibid***, 1456, str. 1893-1894.

*[25] ***DACG, FEV, MID***, Rim 1919-1921, Dr Chotch - Monsieur le marquis della Torreta, Rome, le 14 julliet 1921.

Vojnici Kraljivene Crne Gore u Solmonu, te na vježbama u okolini Gaetija 1920.

Promjene do kojih je dolazilo smjenom italijanskih vlada utjecale su i na promjenu ponašanja vlasti prema ovim pitanjima. Saglasno tome, divizijar Vučinić je 4. jula 1921. godine izdao naredbu svim komandantima garnizona: *Vlasti Kraljevine Italije neće primoravati nikoga da nasilno ide u Jugoslaviju. Dosadanji postupci, kako nam je saopšteno prema crnogorskim oficirima i vojnicima biće prekinuti*.*[26] Time je, pokazaće se, nakratko bila zaustavljena agonija crnogorskih vojnika, diktirana spoljnopolitičkim dešavanjima, koja su ostavila snažan pečat na italijanske unutarpolitičke odnose, kojim je određivana sudbina crnogorskog pitanja. No, sve je to bilo privremeno i kratkog daha. Naime, slijedeći politiku likvidacije crnogorske vojske, koja je, po mnogima, proisticala iz dogovora vlade KSHS i Italije u Rapalu, odluka Francuske i, kasnije, Britanije o prekidu diplomatskih odnosa sa Crnom Gorom, zatim smrti kralja Nikole i događanjima u vezi sa tim, otpočela je operacija "sahrane" ostataka crnogorske vojske. Italija je i formalno 1. juna 1921. prestala da izdržava crnogorsku vojsku, kojoj je svaka pomoć ukinuta 15. avgusta 1922. godine. Istina, česta promjena italijanske politike, koja je zavisila od stavova vlada koje su vršile vlast samo su pojačavale konfuziju u rješavanju ovoga pitanja, koje se dodatno usložnjavalo činjenicom da su iz Crne Gore pristizali i dalje neposlušni odmetnici spremni da brane njen suverenitet. Tako je npr. Bonomijeva vlada od 1. septembra 1921. godine povratila Crnogorcima materijalnu pomoć koju je bila ukinula Đolitijeva vlada 1. juna 1921. godine,*[27] ali sada je davala samo novčane kredite u iznosu tromjesečnih plata i s obavezom da oficiri plate svoje dugove i izdržavanje dok borave u garnizonima. Oficiri su plaćali 8 do 9 lira dnevno, a niži činovi 3,50 lire. Pri tom su prilikom odlaska morali izmiriti svoje dugove. Demobilizacija je nagrađivana sljedećim sumama: za vojnike i niže činove 1000 lira, za niže oficire 2.000 i za više oficire 3.000 lira. Vojnici koji su već otišli iz Gaete za sobom su ostavili dug od 200.000 lira, koji je plaćala vlada *radi samog ugleda crnogorske vojske* i za te svrhe je italijanska vlada odobrila poseban kredit.*[28] U tom smislu su između italijanskih vlasti i crnogorske vlade u egzilu vođeni dugi pregovori oko konačnih uslova odlaska vojnika iz Italije. Oni su okončani početkom decembra 1921. godine i prema konačnom dogovoru između dvije vlade ustanovljeni su uvjeti o načinu povratka vojnika i

---

*[26] ŠERBO RASTODER, ***Skrivana strana istorije***....., dok. br. 1453, str. 1890-1891.

*[27] *AJ*, 334-1-3, Antonijević (Telegram), Rim, 24. IX 1921.

*[28] ***DACG, FEV,*** f. 89, Milutin Vučinić – Ordonans oficiru Nj. V. Kraljice Namjesnice Kraljevske vlasti Kap Marten, Rim, 2. decembra 1921.

izbjeglica.*[29] Oni su sistematizovani u 21 tačku i prema tom dogovoru predviđena nagrada za demobilizaciju iznosi: 4.000 lira za brigadira, 3000 za komandira, 2.000 za niže oficire i 1.000 lira za vojnike. Uz navedeno, bilo je predviđeno da dobiju petomjesečnu platu,*[30] voznu kartu do granične stanice italijanskog zemljišta, a oni koji odlaze u vanevropske zemlje karte do odredišta, dnevnice za vrijeme putovanja, civilno odijelo ili odgovarajuću svotu novca. Od suma koje bi se davale po osnovu plata oficirima i vojnicima oduzimali bi se troškovi za stan i hranu, uz obavezu da isplate svoje privatne dugove. Drama rasturanja crnogorske vojske je trajala sve do dolaska Musolinija na vlast 1922. godine. Tako da su posljednji ostaci crnogorske vojske bili rastjerani iz Italije dolaskom Musolinija na vlast i samo su rijetki pojedinci, poput Anta Gvozdenovića, Milana M. Kosorića ili Krsta Nikovića, izvjesno vrijeme ostali u Italiji. Najveći dio njih se vratio u Crnu Goru, značajan dio je otišao u Ameriku (Argentinu i SAD), dio je otišao u razne zemlje Evrope i svijeta uvjeren da treba nastaviti borbu ,koja je unaprijed bila izgubljena.

Ispraćaj vojnika Kraljivene Crne Gore iz Padulija(?) povodom odlazka u centralnu Evropu (Belgija?) 1921. godine.

*[29] Vidi: ŠERBO RASTODER, ***Skrivana strana istorije***....., dok. br. 1453, str. 1890-1891.

*[30] ***Ibid***. Za brigadira je bila predviđena plata 1.000 lira, komandira 675, kapetana 540, poručnika 450, potporučnika 378, vod¬nika 90 i desetara 63 lire.

Španski pasoš brigadira Marka Vučerakovića izdat u Carigradu 1923. godine i dokumenti o privatnoj korespodenciji iz i u Crnu Goru iz Turske, Italije i Francuske.

Ko i zašto od crnogorskih političkih emigranata dolazi u Carigrad?

Prema dostupnim izvorima u Carigradu su se početkom 1921. godine pojavila lica, koja su bili crnogorski državljani ali sa španskim pasošima, koja su tražila načina da se vrate u Crnu Goru. Jedan od njih je bio i Ramo Vejsela Alić iz Bara. Po dolasku u Carigrad ovim licima su španske vlasti produžavale pasoš "*ljudima sa teritorije Crne Gore, što naravno osporava rad ovog poslanstva na kontrolisanju lica koja idu u Srbiju*" žalio se tadašnji poslanik kraljevskog poslanstva u Carigradu koji je tvrdio da: "*Kada je pitanje ujedinjenja Srbije sa Crnom Gorom definitivno rešeno, trebalo učiniti korak kod dotičnih vlada da njihova predstavništva ne izdaju više pasoše bivšim crnogorskim podanicima. Prvo je izveštano da mnoga lica idu sa ovim španjolskim pasošima u Skadar i iz Skadra se prebacuju u Crnu Goru ili idu u Albaniju i iz Albanije se prebacuju na našu teritoriju. Ovo naročito vrše ratni zarobljenici muslimanski koji neće da čekaju da im dođe odobrenje iz Min.Un. Djela, pošto to često moraju čekati po nekoliko meseci*."*[31] Pošto se značajan broj jugoslovenskih državljana (većinom iz okruga barskog) "*vraćaju se iz Carigrada preko Skadra sa pasošima tamošnjeg španskog konsulata kao „zaštitnika crnogorskih interesa", poslanstvu je upućena instrukcija – da umoli nadležne vlasti da ovakve pasoše ne izdaju više našim podanicima iz Crne Gore jer je ona postala sastavni deo naše Kraljevine, o čemu je u ono vreme bila izveštena španska Vlada*."*[32] Poslanstvo se tim povodom obratilo španskim vlastima.*[33] "Nedugo zatim, poslanstvu se prijavio Ananije Vlahović koji je iz Sofije,

---

*[31] *AJ*, 370-9-255, Kraljevsko poslanstvo u Carigradu – ministru spoljnjih poslova Pov. No 50 8-II-1921.

*[32] *AJ*, 370-9-287, Ministarstvo spoljnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – Kraljevskom poslanstvu u Carigradu, Beograd, 13. decembra 1921. godine

*[33] ***Ibid***, Venilly agreer, Excelence, les asurances oh ma plus honute qusideration, 5-XII-22.

pristigao u Carigrad sa pet drugih crnogorskih oficira. Sam Ananije Vlahović je po dolasku u poslanstvo naveo da je "*aktivni pešadijski potporučnik bivše crnogorske vojske, svršio je našu oficirku školu, i izjavio je sledeće: 13. aprila 1919. godine sam iz Ljubljane izašao na odsustvo a od kuće prebegao u Italiju. Bio sam u IV puku Drinske divizije kao narednik. Porodica mu živi u Kosovskoj Mitrovici, dva puta ranjen na Solunskom frontu. Doputovao sam ovde iz Bugarske iz Sofije, gde sam se bavio 11 dana, u Sofiju sam došao iz Italije iz Sulmone... Sa mnom je bilo još pet crnogorskih oficira koji su ostali u Sofiji. Iz Bugarske smo trebali zajedno sa bugarskim komitama da idemo u Srbiju. Ovde sam došao sa namerom da me neko uputi u Srbiju, u Italiju više neću da idem kao ni u Bugarsku, a u Srbiji kako me naši sude.*"*[34] Iz Sofije su došla još tri crnogorska oficira: Nikola Uskoković, Marko Kapa, Ilija Kapa, dok su dvojica ostali u Sofiju*[35]. Oficiri sa nižim činovima su pristizali iz Gaete sa italijanskim pasošima brodom do Carigrada, povezivali se sa Crnogorcima koji su već bili na toj destinaciji, pravili planove za akcije i budno praćeni od jugoslovenskih obavještajnih službi.*[36] Zato dolazak iz Pariza potporučnika Vukana Martinovića nije mogao ostati nezabilježen a posebno ne, dolazak drugih članova crnogorske emigracije, tako da je početkom jula 1921, njih 35 bilo pod budnom pratnjom jugoslovenskih obavještajnih službi.*[37] U svakom slučaju, jugoslovenski otpravnik je javljao nadležnim službama u Beogradu da su: "*U poslednje vreme počeli su u Carigrad dolaziti mnogi Crnogorci, koji su do sada bili u Italiji u odredu „crnogorske" vojske koji se nalazio u Gaeti, drugi pak bavili su se u Rimu ili u drugim varošima Italije i tamo su takođe radili protiv ujedinjenja naših otadžbina. Treći dolaze iz Bugarske gdje su bili poslati od italijanske vlade radi stupanja u čete koje su se trebale obrazovati u Bugarskoj i preći na našu*

---

*[36] *AJ*, R. S. Šaponjić – ministru, 7-VII-21.

*[37] *AJ*, 370-9-263, Na spisku su bili: Ananija Vlahović, Ivan P. Bulatović, Mihajlo R. Bulatović, Dragiša R. Vlahović, Milutin P. Bulatović, Bećir Bulatović, Mašan Bulatović, Mileta S. Vlahović, Milenko Vlahović, Mato Vlahović, Atanasko Đ. Bulatović, Vidak R. Šćepanović, Vukadin M. Šćepanović, Puniša V. Vlahović, Ivan M. Jovanović, Milo Đ. Vlahović, Savo M. Vlahović, Marko P. Janković, Tomo Jukić, Mašan Videnović, Radosav Videnović, Mirko Nikolić, Bogdan Nikolić, Milija Rakočević, Radovan Sinđić, Petar B. Šćepanović, Blagoje Šćepanović, Đorđe Šćepanović, Milosav Vlahović, Ilija Šćepanović, Miloš Šćepanović, Puniša Šćepanović, Radule Ilinčić, Miloš Raković.

*[38] *AJ*, 370-9-276, Kraljevsko poslanstvo u Carigradu, Pov. No 277 – ministru spoljnjih poslova, Carigrad, 29-VIII-21.

teritoriju i raditi na remećenju mira i reda u zemlji Svi ovi ljudi, napušteni sada od Italije koja im je jedva dala toliko novaca"*[38] Sve do dolaska dr. Ivana Jovićevića u Carigrad i njegovog obraćanja tamošnjem poslanstvu djelatnost crnogorske emigracije se svodila na potrebu preživljavanja u teškim uslovima i nastojanja da dobiju pristanak za povratak u zemlju. Dr. Ivan Jovićević*[39] je bio najobrazovanija i najizraslija ličnost crnogorske emigracije među onima koji su se našli u Carigradu. Jovićeviću koji je bio na školovanju u ovom gradu nije bio nepoznat ambijent četvrti Galata, gdje su se uglavnom smještali crnogorski emigranti iz razloga što su ovaj dio Carigrada bili okupirali Francuzi, a obalu Italijani. Početkom 1923. (1. februara) u Carigrad je pristigao 31 Crnogorac "*koji su regrutovani iz Španije*." Saznavši za to, obavještajci su odmah počeli sakupljati podatke o njima, i nadležne obavještavali da su došli: "Marko Vučeraković, komandir u Crmnici, Đuričković (2 brata), perjanici, iz Crmnice, Leković, oficir iz Crmnice, Pero Vuković sa bratom, komandir iz Pipera, Čukić, komandir iz Berana, Pekić, perjanik iz Vasojevića, Radisav Nikezić, perjanik iz Bara, Risto Sekulić, perjanik iz Bara, Maksim Martinović, perjanik sa Cetinja, Lubarda, barjaktar, Lubotinja, Vido Nikčević, barjaktar iz Pješivaca, Belada, barjaktar iz Uganja Vrela, Mašan Borozan, oficir iz Bukova". Uz spisak novopridošlih išlo je i sljedeće pojašnjenje: "*Vođa im je Marko Vučeraković koji je i pre izvesnog vremena a prilikom neke potrage protiv nas u Crnoj Gori pobio oko 16 momčadi u barci, na kojoj su bili, i bombama ih potopio. On, Čukić i Borozan smatraju se kao posve opasni tipovi. Ovde su odseli svi u hotelu*

---

[39] Dr. Ivo Jovićević (Češljari, Rijeka Crnojevića 1862-1965), političar, pisac, prevodilac, poticao iz porodice rodbinski povezane sa dinastijom Petrović (njegov otac je bio brat o tetke kralja Nikole). Osnovnu školu završio u Rijeci Crnojevića, a zatim je kao stipendista crnogorske vlade upućen na školovanje u Galata Saraj u Carigradu. Njegovo školovanje u Carigradu trajalo je od 1898.-1908. godine. Nakon toga se uputio u Beograd gdje je upisao Pravni fakultet. Školovanje prekida 1908. godine kada dolazi u sukob sa crnogorskim studentima – protivnicima kralja Nikole. Studije je nastavio u Ženevi i okončao ih na Gentskom univerzitetu (1911) na kojem je stekao i doktorat pravnih nauka. Nakon povratka u Crnu Goru postavljen za sekretara druge klase u ministarstvu spoljnjih poslova. Početkom 1912. imenovan za konzula u Skadru gdje je ostao do početka balkanskih ratova, koje je proveo u štabu knjaza Mirka. Nakon rata bio imenovan za člana Državne kontrole. Odlazi sa kraljem Nikolom u emigraciju početkom 1916. Kralj ga je 1919. imenovao za crnogorskog konzula u Ženevi. Iz emigracije se vratio tek 1926. godine sve do 1935. godine živio je povučeno u Beogradu, Cetinju i Herceg-Novom, da bi se potom aktivirao kao poslanički kandidat i kasnije postao član Crnogorske stranke. Politički aktivan tokom drugog svjetskog rata i tokom italijanske i njemačke okupacije kada je pokrivao važne funkcije u kvinsliškim upravama. Krajem 1944. bio je uhapšen od strane komunista i maja 1945. osuđen na 15 godina robije i gubitak građanskih prava.
Vidi više: ***Istorijski leksikon Crne Gore***, knj. 3, str. 722-723, Podgorica, 2005.

Prusa u Galati, i unajmili su jednog kuvara, da im kuva. To najbolje pokazuje da će dobijati pomoć sa neke strane i izdržavati se, iako kažu da će raditi do povratka njihovih drugova iz Rusije. Doznao sam, da se od ovd. Crnogoraca sa njima sastajao biv. oficir Niko Hajduković i neki Dr. Jovićević. Ovi su Crnogorci doputovali italijanskom lađom a sa crnogorskim pasošima koji su izdati u ime crnogorskoga Kralja Mihaila.[40] *Pasoši su bili vizirani samo od italijanskih i španjolskih konsularnih vlasti*"[41] O kretanju i namjerama crnogorskih političkih emigranata podatke poslanstvu je dostavljao poseban agent *"odnosno kretanja, namera i rada spomenutih Crnogoraca, policijski agenat koga je turska policija ubacila među njih."*[42]

NASTAVAK U SLJEDEĆEM BROJU

M.A. Akšamija, Portret dr. Ivana Jovićevića sa studija u Carigradu

[40] Nakon abdiciranja prestolonasljednika Danila, sina kralja Nikole, pretendent na crnogorski presto je bio Mihailo, Danilov sin, unuk kralja Nikole.

[41] *AJ*, 370-9-305, Poslanstvo – ministru spoljnjih poslova, Carigrad 7-II-2.

[42] *AJ*, 370-9-308, Crnogorski separatisti.

Ilustrovani francuski časopisi pored afirmativnih članaka, na naslovnicama su pratili kralja Nikolu od ustoličenja, pa preko dolaska i života u Francuskoj sve do smrti 1921. godine.